

Z. Kovács Zoltán: „*Mert veszteni fog, bizony, ki nyer*”
– *Etikai narratívák a magyar romantikában (és a romantika után)*

Budapest, Ráció Kiadó, 2017, 247 l.

Mindig nagy érdeklődéssel olvasom az olyan munkákat, amelyek új irodalomtudományi irányzatok olvasási stratégiáinak használhatóságát magyar irodalmi anyagon igyekeznek bizonyítani. Z. Kovács Zoltán új könyve azért is különleges, mert egy olyan irodalomelméleti irányzat metódusait követi, amely látens módon már korábban is része volt a magyar irodalomtudományos diszkurzusnak. Vagyis az etikai kritika módszereinek a magyar irodalom műveire, műfajaira és egyéb irodalmi kérdésköreire való alkalmazása azért is érdekes és provokatív gesztus, mert a magyar irodalomtörténet-írás és a tágabban vett irodalomértés soha nem volt teljesen mentes az etikai szemlélettől.

Az ilyen jellegű etikai olvasatok két ágra oszlanak. Míg az egyik csoport a művek példázatos jelentésének a fölfejtésében érdekelt, addig a másik olyan többrétegű, világos értékítéletet nem tartalmazó olvasatokat hoz létre, amelyek éppen az elbeszélő és a főszereplő, az elbeszélő és az olvasó közötti többrétegű viszony el nem dönthetőségét domborítja ki. Ilyen többrétegű olvasat például Németh G. Bélának *A délibábok hősről* írott tanulmánya, amelyben Németh arra hívja föl a figyelmet, hogy „a *Délibábok* jelentése Balázs és az elbeszélő (»a költő«) nézőpontja között található” (113). Az efféle értelmezésekre támaszkodva Z. Kovács Zoltán be tudja mutatni választott módszere lehetőségeit.

Az etikai kritika előnyeinek és lehetőségeinek felvillantása előtt a szerzőnek el kellett határolnia az irányzatot a példázatos irodalmi olvasatoktól. Az etikai kritika morálfilozófiai mozzanatát nem az a mai szemmel már naivnak tűnő elképzelés adja, hogy az irodalmi alkotásokból kikövetkeztethető ezek mondanivalója, ez a mondanivaló pedig helyeslésben vagy teljes elutasításban részesül. Az efféle példázatos olvasási módok időszerűtlenségére a Térey Jánossal kapcsolatban kiobbant kritikai polémia kapcsán a szerző is utal: Báthori Csaba recenziójában elítélte „Térey János költészetének erőszakhoz való” vonzódását, míg a kritikára adott válaszok elutasították „annak moralizáló-példázatos megközelítését” (11–12). Ezzel szemben az etikai kritika nem etikai elvek számonkérését jelenti, hanem inkább az efféle értékítéletek és az értékek a narratívában való megképződésének a leírását. Az irányzat legpontosabb meghatározását így adja meg Z. Kovács Zoltán: „az etikai kritika mint kortárs irodalomtudományos irányzat nem azonos sem az irodalmon pozitív erkölcsi tanokat számonkérő

morális példázatoság szerinti értelmezéssel, sem pedig az irodalomnak a társadalmi küldetést tulajdonító liberális-humanista irodalomfelfogással”. Ezzel szemben „az etikai kritikához rendelhető művek arra a kérdésre keresik a választ, hogy történetek értelmezés [!] folyamán milyen formákban jelentkezik az erkölcsi törvény faktora, milyen formái léteznek az olvasásban a felelősségnek, milyen döntéseket kényszerít ki a szöveg megértése” (46). Az így értett etikai kritika valóban alkalmas arra, hogy olyan releváns irodalomtudományi megfigyelések alapjául szolgáljon, amelyek elkerülik azokat a számonkérő olvasásmódokat, amelyek a mai napig meghatározóak az irodalom középiskolai oktatásában.

A számonkérő olvasatok elhatárolása az irányzattól ugyan sok előnnyel jár, de veszélyt is rejt magában: nemcsak a példázatos szövegolvasási módszereket bélyegezheti tudománytalannak, hanem a példázatos szövegeket is elűzheti az irodalomtudományos vizsgálat keretei közül. Ez pedig egyben a művek kánonból való kirekesztését is magával vonhatja. Hiszen a kötet összes, különben érdekesítő elemzése az egyneműsítő etikai olvasatok csődjét, a norma működésének a sokrétűségét példázza. A vád, miszerint az irodalomtudomány az etika terepére merészkedve hajlamos a művek leegyszerűsítő morális olvasatát adni, teljesen jogosnak mondható, de nem szabad elfelejteni, hogy a példázatoság nem feltétlenül csak az értelmezésekre jellemző, hanem az irodalmi szövegeknek is éppúgy a sajátja lehet. Vagyis egy efféle, a szövegek etikai ambiguitásaira összpontosító olvasási módot részesítik előnyben, így pedig kizárják vizsgáladási körükből az elve példázatosnak számító szövegeket. Ezek a szövegek lehet, hogy mind olvasói, mind irodalomtudományos szempontból kevésbé izgalmasnak számítanak, de ettől függetlenül kétlem, hogy irodalomtörténeti szempontból érdemes lenne teljesen negligálni őket.

Az ilyen szűkítő gesztusok azért is fontosak, mert emiatt – ahogy azt Z. Kovács Zoltán is jelzi – már az irányzat egyik alapítószövegét, Martha C. Nussbaum *Love's Knowledge* című könyvét is érte kritika. „Meglehető célzatossággal válogat például az irodalomtörténetből (irodalmon szinte kizárólag regényeket, azon belül is a modernista tradíció alapműveit értve), a kiválasztott szövegeket pedig reduktív módon értelmezi” – idézi Z. Kovács (32). A jelen kötet ennél sokszínűbb anyagot ölel föl, de nem menthető föl teljesen a vádak alól. A műfaji bőség ellenére nem derül ki, hogy mi a szerző álláspontja a Nussbaum könyvét ért, idézett kritikával. Egyrésztől ugyanis a könyv műfaji tárgyválasztása sokkal nagyvonalúbb: foglalkozik a 19. század végének novellisztikájával, a verses regény műfajával vagy olyan tágabb témákkal, mint a parasztság irodalmi reprezentációja. Másrésztől szigorúan az elbeszélő műfajoknál marad. Z. Kovács erre persze könyve szakirodalmi összefoglalójában föl is hívja a figyelmet, amikor az etikai kritikát narratív etikára szűkíti. Ezt a műfaji leszűkítést akár a választott metódus hatóköre, akár az irodalomtörténeti érdeklődés is indokolhatja, és mindkét lehetőség méltányolható is, de a reflexió hiánya eldöntetlenül hagyja a kérdést.

Az etikai kritika műfaji hasznosíthatósága azért fontos kérdés, mert a könyv mintha a verses regény műfaját tenné meg az etikai értelmezések reprezentatív műfajává. Erre pedig a műfaj műveinek sokszólamúsága és sokszínúsége tenné alkalmassá. „Imre műfaji monográfiáját is az teszi megkerülhetlenné, hogy némelykor még saját előfeltevéseivel szemben is ragaszkodik a vizsgált anyag sokrétűségéhez, ami lehetlenné teszi, hogy győzedelmeskedjék a nagy elbeszélésben érdekelt irodalomtörténet-írói akarat. Így válik *A magyar verses regény* műfaji jellemzőket leíró része a fogalom paradoxicitásának megjelenítésévé” – írja Imre László műfaj történeti monográfiájáról (114). És ez nemcsak azt jelenti, hogy a verses regény egy olyan kiemelt műfaj, amely sokszólamúságának, az elbeszélő és a narratíva közötti játéknak és a példázatoság elkerülésének köszönhetően eszményi terepet nyújtana az etikai ambiguitásra nyitott vizsgálat előtt, hanem a „narrativitást az etikai értelmezés alapvető elemének tartó felfogások arra is képesek lehetnek, elsősorban a fokalizációval kapcsolatos kérdések révén, hogy felhívják a figyelmet az irodalomtörténeti vizsgálódás etikai mozzanataira, hozzájárulva az irodalomtörténet-írás »önismeretéhez«” (123). A verses regény nem pusztán a narrátor-főszereplő, narrátor-elbeszélés viszony összetettsége miatt lesz az etikai értelmezések kulcsműfaja, hanem mert ezek az eldönthetlenségek felhívják a figyelmet arra, hogy egy irodalomtörténeti megközelítést sem lehet pusztá példázattá redukálni.

A műfaji sokszínúség és ennek a sokszínúségnek az irodalomtörténeti reflektáltsága fontos megfigyelése a könyvnek. De a verses regény efféle kiemelése vissza is üthet. A szerző is felhívja Dávidházi Péter nyomán a figyelmet arra, hogy a verses regény „egyszerre a szakítás és a folytatás alakzata”, egyszerre aktualitásra törekvő és konzervatív műfaj (100). Z. Kovács Zoltán, emelve a téteket, a műfaji kettősséget az irodalomtörténeti megközelítés allegóriájává teszi, hiszen „az értelmező-szöveg viszony visszatükrözi a narrátor-Balázs viszony kettősségét, azaz a kritikai igényből eredő távolság és a közös hagyományból fakadó korlátozottság kettősségét” (123). A gondolatmenetet részben erősíti, de részben gyengíti is az, ahogy ez a kettősség a könyvre is jellemző. A verses regény példaértékűvé emelése hozzásegíti a vizsgálódást ahhoz, hogy meglássa és kiaknázhassa a műfaj sokrétegűségében rejlő lehetőségeket, de egyben úgy tűnik, mintha újra is termelne bizonyos irodalomtörténeti beidegződéseket. A verses regény nehezen megragadható volta és ennek az illékonyágnak a pozitív méltatása egyben azt is sugallja, hogy más műfajok erre a rétegzettségre nem képesek. Ez pedig mintha Bahtyinnak az eposz-regény, statikus-dinamikus dichotómiáját termelné újra.¹

A korábbi irodalomtörténeti narratívák fölidézése mellett az is kérdéses, hogy vajon tényleg a műfaj sajátja-e az, hogy a verses regény műfaját nem lehet pontosan megragadni, vagy ha elég közelről vizsgálunk bármilyen műfajt, nem ugyanolyan paradoxicitásokba ütközünk-e, mint a verses regény esetében. Ez utóbbi lehetőség

¹ Mihail BAHTYIN, *Az eposz és a regény: A regény kutatásának metodológiájáról*, Literatura, 1995, 4. sz., 331–354.

a műfajok használati módjából adódna, hiszen a műfaj nemcsak egy olyan keretet ad, amelyben kényelmesen lehet mozogni, hanem feszegetésre váró határokat is, egy műfaj keretei között írni, egyben a műfaj elleni lázadást is jelenti.² A műfajok efféle variabilitására akár egy életművön belül legutóbb Szilágyi Márton Arany-monográfiája érvelt, bemutatva, hogy Arany János egy műfajba sorolható művei között is folyamatosan változnak a műfaji szabályok.³ Tehát csak annyiban finomítanám Z. Kovács Zoltán megállapításait, hogy a verses regény nem a kiemelt példája az értelmező és szöveg közötti ambivalens viszonynak, hanem egy példája.

Ugyanígy az irodalomtörténet önismeretét segítik a magyar irodalom humoráról írottak. Z. Kovács Zoltán az általa már korábban elemzett kérdést,⁴ a magyar romantika humorát vizsgálja meg, de itt természetesen ennek a jelenségnek az etikai mozzanatára összpontosít, és ehhez Arany János humordefinícióját hívja segítségül: „A humoros író mély fájdalmat érez a világ romlásán, de nem lévén reménye javítani, kétségbeesetten kacag önmaga és a világ felett.”⁵ Arany szövegében a nemzetkarakterológiai értelmezés nem jelenik meg, de világosan látszik a humor etikai mozzanata. A világ helyzetéről alkotott kritika mint a humor jellemzője a másik két, ebben a kontextusban elemezett szöveg – Kölcsey Ferenc *Nemzeti Hagyományok* és Arany László *A magyar politikai költészetéről* című művei – humorértelmezésére is igaz, de Z. Kovács Zoltán is kiemeli, hogy a két humorfelfogásnak más a hatóköre: „Kölcsey Ferenc és Arany László felfogása között ebben a tekintetben az a különbség, hogy előbbi – mint korábban láttuk – a magyar történelem egészéből vezeti le a magyar karakter humorosságát, míg Arany László a kiegyezési korszakokhoz köti” (122). Z. Kovács Zoltán azzal, hogy föl hívja a figyelmet a humor fogalmának alakulására, föl hívja a figyelmet arra is, hogy egy olyan irodalomtörténeti konstrukció is, amely a humort a nemzeti karakter egyik fontos elemeként kezeli, megkérdőjelezhető. Hiszen amíg Kölcsey Ferenc szerint a humor a történelem folyamán folyamatosan a magyar nemzeti karakter részét képezte, illetve beépült a nemzeti karakterbe, addig Arany Lászlónál inkább a krízishelyzetekre adott reakcióként értelmezhető.

Z. Kovács Zoltán könyvének legnagyobb erénye épp az, hogy etikai kritikai fejtegetései nemcsak új lehetőségeket kínálnak a magyar irodalom értelmezéséhez, hanem az irodalomtörténet-írás korlátaira is reflektálnak. Amikor új nézőpontból igyekszik megvilágítani egy problémát, akkor arra is rámutat, hogy ezek az értelmezések a magyar irodalomtörténet-írás részeként nem szabadulhatnak ki teljesen annak hatása alól.

Csonki Árpád

² David DUFF, *Romanticism and the Uses of Genre*, Oxford, Oxford University Press, 2009, viii.

³ SZILÁGYI Márton, „Mi vagyok én?” – *Arany János költészete*, Bp., Kalligram, 2017.

⁴ Z. KOVÁCS Zoltán, „Vanitatum vanitas maga is humor”: *Az irónia (korlátozásának változatai a magyar romantika irodalmában*, Bp., Osiris, 2002 (Doktori mestermunkák).

⁵ ARANY János, *Széptani jegyzetek* = *Uő, Próza művek 1.*, kiad. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962 (Arany János Összes Művei, X), 543. (A könyvben hibásan az 534. oldal szerepel.)